

УДК 378.091.212:305(47+57)"1980/1991"

СТУДЕНТКИ ПРОТИ СТУДЕНТІВ: СКЛАД ПІЗНЬОРАДЯНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА

Воровка М.І., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри педагогіки і педагогічної майстерності
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Гендерний склад студентства прямо віддзеркалює гендерну асиметрію ринку праці і опосередковано – традиційні культурні стереотипи про «жіночі» і «чоловічі» професії, заняття, покликання, можливості та особливості. Всупереч проголошеній рівноправності у радянській вищій школі існували дискримінаційні практики, що обмежували освітні та професійні можливості жінок, і відтворювали горизонтальну гендерну асиметрію.

Ключові слова: студентство, пізньорадянський період, гендерний склад, гендерна асиметрія, гендерні стереотипи.

Гендерный состав студенчества прямо отражает гендерную асимметрию рынка труда и опосредовано – традиционные культурные стереотипы о «женских» и «мужских» профессиях, занятиях, призваниях, возможностях и особенностях. Вопреки провозглашенному равноправию в советской высшей школе существовали дискриминационные практики, ограничивающие образовательные и профессиональные возможности женщин, и воспроизводящие горизонтальную гендерную асимметрию.

Ключевые слова: студенчество, позднесоветский период, гендерный состав, гендерная асимметрия, гендерные стереотипы.

Vorovka M.I. FEMALE STUDENTS VERSUS MALE STUDENTS LATE SOVIET STUDENT POPULATION

The gender composition of the students directly reflects the gender asymmetry of the labor market and indirectly – traditional cultural stereotypes about «female» and «male» professions, occupations, vocations, opportunities and peculiarities. Contrary to the declared equality in the Soviet higher school there were discriminatory practices which restricted the educational and professional capabilities of women and reproduced horizontal gender asymmetry.

Key words: student youth late soviet period, gender composition, gender asymmetry, gender stereotypes.

Постановка проблеми. Пріоритетним завданням демократичного розвитку країни та важливим напрямком діяльності системи освіти є формування егалітарної гендерної культури. Слід враховувати, що школа на всіх своїх рівнях імпліцитно транслює цінності традиційної гендерної культури, відтворюючи гендерну асиметрію всіх сфер життя суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-педагогічна рефлексія діяльності вищої школи у названому контексті дозволить уточнити фактори і умови формування гендерної культури студентства.

Сутність та зміст гендерної культури, а також умови та засоби її формування у сучасному виші досліджували Г. Вержібок, О. Кікінеджи, Е. Млечко, П. Терзі та інші. До історичного досвіду гендерного виховання та освіти студентської молоді України зверталися Т. Дороніна, В. Кравець, С. Матюшкова, О. Петренко та інші. Однак, відтворення гендерної асиметрії у вищій школі як фактора формування гендерної культури розглядалося лише фрагментарно.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз відтворення гендерної асиметрії студентства пізньорадянського періоду як фактора формування гендерної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складнощі становлення егалітарної гендерної культури в Україні багато у чому обумовлені контекстом радянського етапу історії. У СРСР ідея соціальної рівності, що охоплює і відносини між статями, вперше виступила частиною державної ідеології і свідомо реалізувалася владою. Комуністичні ідеологи зводили рівність статей до їх рівноправності – жінка отримала доступ до освіти будь-якого рівня, залучалася до суспільного виробництва, що повинно було вивести її з обмеженого кола сімейних проблем, зробити її економічно незалежною, долучити до суспільно-політичного життя. Разом з радянською політикою охорони материнства і дитинства це вказувало на дві офіційні гендерні ролі жінки – матері і трудівниці. Труднощі виконання такого подвійного навантаження враховувалися у державних заходах щодо поліпшення умов праці та побуту жінок,

наданням їм відносно більш легких і у той же час досить оплачуваних робіт. Заборонялося застосування праці жінок на виробництвах, професіях і роботах з важкими і шкідливими умовами праці, що прямо мотивувалося турботою про їх здоров'я – насамперед репродуктивне. Зміни торкнулися і гендерних ролей чоловіка – він втратив статус єдиного «годувальника» сім'ї, зустрів нового конкурента на професійній ниві, але не придбав нової зони відповідальності. Таким чином, радянський підхід до рівності прав статей не гарантував рівності результатів – поєднання виробничої праці з материнством і побутом виявлялося занадто високим бар'єром на шляху професійної реалізації більшості жінок.

Слід підкреслити, що у СРСР внаслідок освітньої політики, яка створила дійсно широкі можливості безкоштовного отримання вищої освіти незалежно від статі, приріст кадрів з вищою освітою серед жінок йшов швидше, ніж серед чоловіків. У результаті, наприклад, в Україні, по даним 1986 року, жінки представляли 52% кадрового складу робочих та службовців і 60% фахівців з середньою спеціальною та вищою освітою [1, с. 415-420].

В умовах безпрецедентного залучення жінок до суспільного виробництва, марнотратне використання їх трудового потенціалу вело до формування та поглиблення гендерної асиметрії у сфері зайнятості.

Горизонтальна асиметрія, пов'язана з нерівномірним розподілом статей за професійними галузями, приводила до того, що радянські жінки, які не поступалися чоловікам за рівнем кваліфікації та освіти, були витіснені у менш престижні і нижче оплачувані сфери діяльності, відповідні гендерним стереотипам про жіночі ролі (турбота, підтримка, обслуговування). Так, за даними 1986 року, «жіночими» виявилися сфери культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, торгівлі, громадського харчування, освіти з середніми зарплатами від 118,1 карб. (культура) до 155,7 карб. (освіта). У «чоловічих» сферах будівництва, транспорту і промисловості зарплати варіювали від 215,7 карб. (промисловість) до 272,4 карб. (водний транспорт) при середній зарплаті по країні в 195,6 карб. [1, с. 416-435].

Вертикальна асиметрія виражалася у нерівномірному розподілі статей по посадовий і владній ієрархії, обмеженому доступі жінок до її вищих щаблів. Хоча радянський період відрізнявся значним рівнем інтеграції жінок до керівних сфер політичного, економічного, наукового, культурного життя, з кожною сходинкою вгору по

службових сходах кількість жінок стрімко зменшувалось. Так, за даними 1987 року, у традиційно фемінізованій сфері зайнятості – освіті, жінки склали 87% директорів початкових, 43% – неповних середніх і 39% – повних середніх шкіл [1, с. 465]. Непропорційна представленість статей у сферах зайнятості була обумовлена не тільки особливостями гендерної політики, а й характерним для традиційної культури поділом сфер суспільної праці на чоловічий світ політики та державного управління, і на жіночу сферу обслуговування і приватного. Тому, хоча гендерна асиметрія і мала характер загальних для більшості розвинених країн тенденцій, у СРСР через надмірну зайнятість жінок вона суттєво впливала на гендерну культуру суспільства.

Система освіти як частина культури, формує, зберігає і відтворює основні її значення і смисли, а також забезпечує соціалізуючу функцію, яка робить можливим саме існування культури. Як соціальна інституція, система освіти вибудовується відповідно до комплексу норм, традицій, правил поведінки і регулювання відносин у суспільстві [2, с. 166]. Навіть при відсутності явної або навісної мети у процесі навчання відбувається трансляція культурних цінностей, норм, традицій, значень, пов'язаних зі статтю, які визначають формування гендерної культури тих, хто навчається. У цьому випадку говорять про прихований навчальний план, який через організацію установи освіти, зміст предметів і стиль викладання, що відображають гендерні стереотипи, підтримує гендерну нерівність, віддаючи перевагу чоловічому і домінуючому та недооцінюючи жіноче і нетипове [3, с. 73].

Важливим елементом прихованого навчального плану вищої школи виступає гендерний склад студентства, що прямо відображає гендерну асиметрію на ринку праці, і побічно – уявлення традиційної культури про «жіночі» і «чоловічі» професії, заняття, покликання, можливості та особливості. У суспільній свідомості такі установки заломлювалися через уявлення про рівність статей, наявному у СРСР. Треба підкреслити, що у 60-80-ті роки ХХ століття у країні інтенсивно росла частка студенток вищої школи – якщо в 1960 році вони становили 43%, то у 1986 році – вже 56% студентства [1, с. 556]. На склад останнього проектувалися гендерні відносини суспільства шляхом прямого або опосередкованого, цілеспрямованого або ненавмисного регулювання.

Найбільш очевидним було горизонтальне розшарування студентства, що віддзеркалювало і відтворювало асиметрію

ринку праці у розподілі статей за типами вишів і за спеціальностями, і мало у СРСР характер стійкої тенденції. Цілком очікувано найбільш фемінізованими були виші освіти, мистецтва і кінематографії, де жінки становили 74%, економіки і права – 70%, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту – 63% від загального числа студентства. У найбільш численних промислових вишах студенток було 44%, у сільськогосподарських – 37% [1, с. 547, 556].

Всупереч проголошеній рівноправності у радянській вищій школі існували дискримінаційні практики, що обмежували освітні можливості однієї зі статей. Так, наказ по медичному відбору осіб, які вступають до вищих навчальних закладів, містив поряд з повними і частковими протипоказаннями через хворобу, і перелік з 25 спеціальностей, за якими обмежувався набір жінок [4]. Фактично, подібних обмежень було набагато більше, оскільки список заборонених для жінок шкідливих і важких професій та виробництв перевищував 500 найменувань [5]. При відсутності прямих заборон на навчання за цими спеціальностями з цього списку, випускниці вишу стикалися з неможливістю працевлаштування при розподілі, на що вказувало партбюро навчально-методичного управління з вищої освіти [6, с. 48].

Крім офіційних, існували й неписані правила, що обмежували доступ жінок до деяких видів професій і напрямків вищої освіти. Так, їх не приймали в особливо престижні навчальні заклади: в МДІМВ – на факультет міжнародних відносин, у Московський державний університет – на відділення міжнародної журналістики, до Військового інституту іноземних мов, військової та міліцейські училища і виші [7, с. 126]. Отримання спеціальної військової освіти радянським жінкам було дозволено тільки на початку 70-х, тоді як проходження служби в армії на вільних засадах – ще у середині 60-х років ХХ століття. Чоловіки могли отримати військову освіту і на кафедрах, які здійснюють підготовку офіцерів запасу з числа студентів цивільних вищих навчальних закладів. Випускники таких кафедр отримували відстрочку від призову на дійсну військову службу, що значно підвищувало привабливість вузів з військовими кафедрами для чоловіків.

Дискримінаційна практика у вищій освіті мала і характер преференцій для чоловіків у конкурсному наборі до вищих навчальних закладів – наприклад, пільги для звільнених у запас військовослужбовців поширювалися тільки на звільнених з дійсної служби – тобто на чоловіків. Вони користу-

валися перевагами при прийманні на підготовчі відділення, отриманні гуртожитку і стипендій, зокрема – під час набору у педвузи для подолання фемінізації вчительських кадрів [8, с. 210-211, 226-228].

Організація навчально-виховного процесу у вищій школі відтворювала і вертикальну гендерну асиметрію, що яскраво проявилася у діяльності вишівського комсомолу. Діяльність цієї громадської організації мала яскравий ідеологічний ухил і мінімальний вплив на суспільно-політичне життя країни. Партія здійснювала управління і керівництво системою комуністичного виховання студентів через відділи науки і навчальних закладів при ЦК КПРС, яким підпорядковувалися секретарі та відділи студентської молоді ЦК ВЛКСМ, а тим – суб'єкти системи управління комуністичним вихованням вишу (комітет комсомолу вишу і факультетів, групоргом академічних груп, куратори, студентське самоврядування та інші).

Обов'язкове членство у комсомолі обумовлювало формальну рівність статей у складі ВЛКСМ зі специфічно радянським підходом до політичної участі жінок – їх або немає, або вони присутні на других ролях. Так, у складі лідерів комсомольських організацій України кількість жінок серед перших секретарів коливалося від 4,5% у Хмельницькій області до 28% у Запорізькій, а серед других секретарів – від 36,3% у Черкаській області до 62,5% у Миколаївській. Збільшення «жіночого про шарку» серед секретарів комсомольських організацій понад 30% вимагало узгодження з відділом комсомолу ЛКСМ України [9, с. 1-10]. Такий похід закріплював уявлення про другосортність громадської діяльності жінок, яким відводилася допоміжна функція. Так, аналізуючи гендерний склад делегатів республіканського зльоту студентів-активістів, що відбувся у 1969 році, ми виявили, що Харківська область делегувала 64 жінки з 247 делегатів [10, с. 122-133], а Рівненська – 11 з 27 і так далі [11, с. 49-51].

Школа комсомольського активу була у СРСР хорошим стартовим майданчиком професійної і громадської кар'єри молодого спеціаліста. Однак, при формальній рівності студентів незалежно від статі, саме система лідерства та управління, що існувала у вишівському комсомолі, сприяла вертикальному їх розшаруванню і дискримінації жінок, відтворюючи гендерну асиметрію тоталітарного суспільства.

Таким чином, через гендерну асиметрію студентства транслуються наступні установки традиційної культури: про поділ сфер суспільної праці за статевою ознакою; про

престижність сфер діяльності, які суспільною свідомістю сприймаються як «чоловічі» і включають політику і державне управління; про непрестижність сфер діяльності, які маркуються як «жіночі» і зв'язуються з гендерними стереотипами про жіночі ролі (турбота, підтримка, обслуговування); про другосортність і другорядність професійної та громадської діяльності жінок; про незначність професійного внеску жінок, про пріоритетність для них приватного, особистого життя; про нездатність жінок до прийняття рішень, до управління і керівних функцій і так далі.

Висновки з проведеного дослідження.

Гендерний склад студентства прямо відображає гендерну асиметрію ринку праці та опосередковано – традиційні культурні стереотипи про «жіночі» і «чоловічі» професії, заняття, покликання, можливості та особливості. У пізньорадянський період ці установки заломлювалися через уявлення про рівність статей, наявну у СРСР, обумовлювалися особливостями державної політики у жіночому питанні.

Всупереч проголошеній рівноправності у радянській вищій школі існували дискримінаційні практики, що обмежували освітні та професійні можливості жінок, і відтворювали горизонтальну гендерну асиметрію шляхом: а) прямого обмеження набору жінок на певні спеціальності; б) при відсутності прямих заборон – непрямих обмежень можливостей працевлаштування за отриманою спеціальністю для жінок; в) преференціями для чоловіків і дискримінацією жінок пільгових категорій під час вступу до вищої школи; г) неписаними правилами, що обмежують доступ жінок до певних спеціальностей на основі гендерних стереотипів, властивих традиційній культурі.

Передумови вертикального розшарування студентства у прихованому навчальному плані ясно транслиювалися через діяльність вишівського комсомолу, в якому відображалася специфіка радянського підходу до політичної участі жінок – їх знаходження на виконавських посадах. Гендерна асиметрія студентства, потенцією гендерний розрив в кар'єрних траєкторіях, доходах, доступі до ресурсів і прийняття рішень, що обмежує горизонти самореалізації для жінок, та є впливовим фактором

формування гендерної культури. Досить поширений до сих пір міф про рівноправність чоловіків та жінок, успадковану від СРСР, перешкоджає критичному погляду на реальний стан гендерних відносин у країні і створює складності у формуванні цінностей егалітарної культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Народное хозяйство СССР за 70 лет: Юбилейный статистический ежегодник / Государственный комитет СССР по статистике. – М. : Финансы и статистика, 1987. – 766 с.
2. Млечко Е.Н. Воспроизводство гендерных моделей в образовательном процессе высшей школы / Е.Н. Млечко // Научные труды кафедры «История, мировая и отечественная культура» БНТУ. – Минск : БНТУ, 2011. – С. 166-172.
3. Словарь гендерных терминов / Н.И. Ажгихина [и др.] ; ред. А.А. Денисова // Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М. : Информация – XXI век, 2002. – 256 с.
4. О введении в действие методических указаний по медицинскому отбору лиц, поступающих в высшие учебные заведения : Приказ Министерства здравоохранения СССР № 542, Министерства высшего и среднего специального образования СССР № 464 от 26 мая 1976 ода. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lawru.info/dok/1976/05/26/n1187333.htm>.
5. Об утверждении Списка производств, профессий и работ с тяжелыми и вредными условиями труда, на которых запрещается применение труда женщин : Постановление Госкомтруда СССР, Президиума ВЦСПС от 25.07.1978 N 240/П10-3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lawru.info/dok/1978/07/25/n1186210.htm>. – Дата доступа: 05.06.2017
6. ЦГАОО Украины. – Фонд 276. – Описание 6. – Дело 69. – 195 л.
7. Ярская-Смирнова Е.Р. Гендерная социализация в системе образования : скрытый учебный план / Е.Р. Ярская-Смирнова // Равные права и равные возможности женщин и мужчин в сфере высшего образования. Гендерное образование в России : [сборник материалов] / [Е.А. Баллаева, О.А. Воронина, Л.Г. Луныкова]. – М. : Макс-Пресс, 2008. – С. 125–137.
8. ЦГАОО Украины. – Фонд 7. – Описание 20 – Дело 673. – 238 л.
9. ЦГАОО Украины. – Фонд 7. – Описание 20. – Дело 218. – 16 л.
10. ЦГАОО Украины. – Фонд 7. – Описание 20. – Дело 509. – 135 л.
11. ЦГАОО Украины. – Фонд 7. – Описание 20. – Дело 506. – 54 л.